

УДК 37(091)

Наталія Стеценко

РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ПРО ДИТЯЧУ РУЧНУ ПРАЦЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Державна освітня політика України сьогодні носить реформаторський характер. На сучасному етапі перед українським суспільством стоїть завдання формування соціально активної, творчої та компетентної особистості, а головним інструментом при цьому виступає загальноосвітня школа. У зв'язку з реформуванням шкільної освіти зростає інтерес до інноваційних процесів, які вже були випробувані закордонними та вітчизняними освітянами. Адже саме врахування доробку попередників дає нам змогу забезпечити спрямованість освіти у русло науковості, об'єктивності, фундаменталізації та системності знань. Створює засади для критичного і шанобливого ставлення до педагогічної спадщини минулого. Допомогає осмислити історичні події і факти, які вплинули на розбудову вітчизняної школи і педагогіки, на формування педагогічної думки в період становлення Української держави.

Корисним та цікавим вважається нам звернутися до досвіду, що був здобутий українською школою у 20-ті рр. ХХ століття, яка в той час теж змінювала пріоритети: поверталася обличчям до дитини, опинившись в стадії переходу до нового світогляду, нової формації.

Крім того, зміна соціальних орієнтирів та цінностей дає змогу по-новому переглянути творчу спадщину багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів, без ідеологічних нашарувань, упередженостей і так званого класового підходу до виховання. Це стосується, в першу чергу, творчого доробку таких визначних зарубіжних педагогів-новаторів як Е. Шенкендорф, О. Саломон, Г. Кершенштейнер, Ф. Гансберг, В. А. Лай, Е. Мейман, Г. Шаррельман та ін. Значний інтерес являє собою і доробок українських вчених-педагогів, які творчо переосмислили спадщину своїх зарубіжних колег і змогли реалізувати її у національній школі. Серед них Т. Лубенець, С. Русова, Я. Чепіга.

Однією з важливих педагогічних проблем, що вирішувалися наприкінці ХІХ – початку ХХ століття було запровадження трудової школи і, зокрема, використання дитячої ручної праці як методу навчання і засобу активізації навчально – виховного процесу в цілому.

Метою нашої статті є висвітлення ідей європейської педагогіки щодо використання ручної праці з метою розвитку особистості дитини, які знайшли своє відображення у педагогічному доробку вітчизняних вчених (Т. Любенця, С. Русової, Я. Чепіги) початку ХХ ст.

Друга половина ХІХ – початок ХХ століття характеризувалися значним підвищенням уваги до проблем як вітчизняної освіти так і освіти Західної Європи і Північної Америки. Це пояснювалося рядом

взаємопов'язаних причин, провідними з яких були прогрес науки і техніки, бурхливий розвиток машинного виробництва, що призвело до певних змін у соціально-економічному житті, до нових досягнень у галузі психології, фізіології, педагогіки. Суттєві зміни у суспільному житті людей, умови і характер їх трудової діяльності передбачали і нові вимоги до загальної та професійної освіти підростаючого покоління, яка б враховувала інтереси особистості і суспільства.

Загальноосвітня школа у цей період піддавалася різкій критиці за догматизм, схоластику, відрив від дійсності, формалізм методів навчання і виховання. Почався пошук шляхів реформування школи з тим, щоб вона могла забезпечити відповідність загальної освіти новим умовам життя суспільства. Особливо актуальними були проблеми зближення школи з життям, практикою, пошуком шляхів активізації педагогічного процесу, його орієнтації на різнобічний розвиток учнів, на стимулювання їх до самостійності та ініціативності.

У ході дискусій з цих питань, що розвернулися у другій половині XIX століття, особливу увагу педагогів привертала можливість використання у навчально-виховному процесі фізичної праці дітей як педагогічного засобу. Найбільш прогресивні учасники дискусії намагалися подолати сформоване століттями протистояння інтелектуальної і фізичної діяльності і розглядали їх в органічній єдності і взаємозв'язку, справедливо вважаючи, що повноцінний розвиток дітей можливий лише за умови збалансованого співвідношення між розумовою і фізичною працею.

Поширення у західноєвропейських державах, Північній Америці, Росії руху за всебічне оновлення школи привело до виникнення ряду педагогічних течій і концепцій, які у сукупності отримали назву реформаторської педагогіки. Критика представниками реформаторської педагогіки однобічного, вкрай інтелектуалізованого характеру навчання, не принижуючи при цьому ролі розумового виховання і розвитку особистості, звертала увагу педагогів на необхідність надання навчанню більш практичної спрямованості, орієнтації на розвиток пізнавальної активності дітей з урахуванням їх інтересів і потреб, опори у навчанні і вихованні на особистий досвід.

Одним із впливових напрямків у реформаторській педагогіці був рух за так звану «трудова школу», яка розглядалася у якості основного засобу реалізації нових ідей у галузі навчання і виховання, на основі нових організації, змісту і методів навчання. Під «трудова школа» розумілася загальноосвітня школа, у якій, перш за все, стимулюється самостійна діяльність учнів з набуття знань, а також використовуються різні види фізичної праці з розвиваючою, дидактичною і виховуючою метою.

Ще у працях XVII–XVIII ст. (Я. А. Коменський, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо) містилися чисельні аргументи на користь включення до навчального процесу трудової діяльності, що відповідає фізичним та інтелектуальними можливостям дітей. Й. Г. Песталоцці вперше пов'язав

мотивацію праці з природою дитини, а саму працю розглядав як важливий елемент навчаючого виховання і педагогічно організованого середовища. До аналогічних висновків прийшов і Ф. Фребель. Досвід використання фізичної праці накопичили в кінці XVIII – початку XIX століття і представники філантропізму.

У другій половині XIX століття виділилося декілька течій, які по-різному розглядали питання використання фізичної праці і, зокрема, дитячої ручної праці у педагогічних цілях.

Представники течії, яку називають мануалізмом («*travail manual*» у перекладі з французької означає «ручна праця»): У. Сигнеус – Фінляндія, А. Клаусон-Каас – Данія, Е. Шенкендорф, А. Пабс – Німеччина, Р. Зейдель – Швейцарія, Г. Саліссіс – Франція, О. Саломон – Швеція та ін. пропонували обмежитися введенням у навчальні плани загальноосвітніх шкіл, особливо шкіл початкових, розвиваючої або педагогічної праці у якості самостійного навчального предмету за умови забезпечення міжпредметних зв'язків. Ручна праця розглядалася і як предмет і як принцип навчання. Під педагогічною ручною працею як самостійним предметом розуміли ручні працю учнів, якій у шкільному розкладі відводився спеціальний час, заняття якою відбувалися у спеціально обладнаних майстернях під керівництвом учителя, який мав спеціальну підготовку.

Була інша група педагогів, які виступали за створення школи, що дає одночасно і загальну освіту і професійну підготовку, у тому числі і на початковому етапі навчання (Г. Кершенштейнер, Н. Х. Вессель та ін.). Такий підхід в принципі заперечує цільовій установці загальноосвітньої школи і великою популярністю не користувався.

Найбільш широке розуміння трудової школи було представлено прибічниками так званого активізму, котрі основою навчання і виховання вважали найрізноманітніші види активної самостійної розумової та фізичної діяльності учнів (Ф. Гансберг, В. А. Лай, Е. Мейман, Г. Шаррельман та ін.). При цьому фізична праця дітей, яку зазвичай називали «ручна праця» або «ручні роботи», розглядали у якості лише одного з провідних методів і принципів навчання і виховання. У межах активізму, у свою чергу, визначилося два основних напрямки – прагматичний, коли праця учнів була спрямована на вирішення конкретних, практичних задач (Д. Дьюї), та ілюстративний, коли праця забезпечувала наочне уявлення або підтвердження навчального матеріалу (В. А. Лай).

Іншими, менш розповсюдженими різновидами активізму є дослідницький та романтичний напрямки. У першому – ручна діяльність виступала у якості одного з провідних інструментів самостійного пізнання (Б. Райков), у другому – у якості задоволення спонтанно виникаючих, відносно непостійних пізнавальних інтересів дітей (Г. Шаррельман, Ф. Гансберг). В цілому ручна праця, а точніше, ручна діяльність

прибічниками активізму розглядалася перш за все у якості засобу активізації пізнавального процесу, реалізації принципів наочності, єдності теорії та практики. Незважаючи на те, що більшість прибічників трудової школи розглядали ручну працю у якості універсального методу навчання, фактично вона не була самостійним методом, а уміння та навички з галузі ручної діяльності використовувалися у межах різноманітних методів під час навчання іншим предметам.

Роботи педагогів-мануалістів і представників експериментальної педагогіки значно вплинули на розвиток європейської і вітчизняної школи. Цілісна характеристика процесів теоретичної розробки можливостей використання ручної праці у якості педагогічного засобу активно вивчалися українськими вченими – педагогами початку ХХ століття.

Україна на початку ХХ століття, йдучи шляхом демократичних перетворень в освіті, вдало асимілюючи передовий зарубіжний досвід виховання дітей, створила свою педагогічну систему. Одними з ініціаторів такої роботи були видатні вітчизняні педагоги Т. Лубенець, С. Русова, О. Дорошенко, Я. Чепіга та ін.

Одним із активних прибічників використання ручної праці і трудового виховання дітей був Тимофій Григорович Лубенець, який працював народним учителем, викладачем гімназії, інспектором Київського навчального округу, а потім директором народних училищ Київської губернії. Враховуючи досвід зарубіжної європейської педагогіки та спираючись на ідеї О. Духновича, Т. Лубенець у своїх працях «Програма предметів, викладених в однокласних і двокласних училищах, та заняттях в дитячих садках», «Педагогічні бесіди» наголошував на необхідності будувати трудове навчання на принципах народності. Це означало, що ручна праця мала приносити практичну користь сільським дітям, які могли б навчитися виготовляти граблі, вила, виконувати ремонтні роботи тощо. До ручної праці він відносив різні види робіт, які мали враховувати вік дитини. Так, для дітей 4–8 років від розробив програму, яка включала роботу з глиною (ліплення), папером і картоном (згинання, вирізування, склеювання іграшок та коробок). Діти старшого віку приступали до роботи з деревиною, навчаючись виготовляти з неї різні корисні речі. В основу методики навчання роботи з деревиною Т. Лубенець поклав шведську систему, розроблену О. Саломоном, відому під назвою «слайд». Суть її полягала в тому, що починати навчання слід з роботи з ножем, а потім переходити до засвоєння операцій роботи з пилкою, рубанком, стамескою, свердлом та іншими інструментами.

Прибічником нової школи була Софія Федорівна Русова, яка вважала, що школа має з пасивної, нерухої перетворитися на активну школу, засновану на людському інтересі. Великого значення педагог надавала проблемам трудового навчання дітей як шляху розвитку їх творчих здібностей. С. Русова зазначала: «Народне виховання – це організація народу й систематичне керування ним задля загальної радості і

творчості. А так людей ніщо не єднає, як спільна праця – то й школа повинна стати майстернею праці, де діти набираються добрих звичок. Праця мусить панувати в школі. Кожна дитина мусить знати якесь ремесло й для цього треба розвинути її ручну техніку» [1].

Серед наукового доробку С. Русової, де висвітлюються питання трудового навчання дітей, слід назвати праці «Нова школа соціального виховання», «Єдина діяльна (трудова) школа», «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нові методи дошкільного виховання» та ін.

Розкриваючи роль і значення праці для формування особистості, С. Русова у своїх ранніх роботах зазначала, що праця – це основа такого виховання, яке мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної творчості, дати вільно розвинути цільній самостійній індивідуальності. «Праця в сучасному вихованні є метод, яким кожне знання зафіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою: через руку в розум» [3].

Більш глибоке розуміння ролі трудового навчання в загальній освіті дає С. Русова у своїх працях еміграційного періоду, тобто після 1920 року. Вивчаючи досвід західних країн, вона переконалась, що трудовий принцип – це основа, на якій потрібно будувати нову національну школу. Опрацювавши великий масив наукових праць своїх попередників з різних країн світу щодо впровадження основ ремесел та ручної праці безпосередньо у навчальний процес (М. Монтеня, У. Фіхте, Г. Кершенштейнера, Й. Гербарта, Дж. Дьюї, В. Лая та ін.), С. Русова запропонувала свою класифікацію поглядів видатних науковців на проблему трудового навчання у межах загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів. Так, вона виділила три основні напрямки:

- професійний напрямок (Г. Кершенштейнер, А. Пабс, Дж. Дьюї), за яким увесь навчально-виховний процес у школі має бути підпорядкований трудовому навчанню, в тому числі, вивченню ремесел;
- професія як метод навчання і виховання (Лейпцігська вчительська спілка, В. Лай, Л. Гурліт, Р. Зейдель);
- окреслення праці та ремесла як самостійного творчого процесу виявлення думок учня, що сприяє розвитку його здібностей (на основі вивчення досвіду діяльності гімназії Літца в Німеччині).

Головною формою трудового навчання педагог вважала лабораторні роботи, головним методом – ручну працю, головним принципом – принцип послідовного навчання від простого до більш складного.

С. Русова сформулювала також педагогічні вимоги до здійснення ремісничої освіти та навчання ручної праці: «1) вона мусить обходитися недорогим матеріалом, не вимагати для свого проведення ані грошей, ані багато часу; 2) вона мусить бути легка для розуміння, легко передаватися від учителя до учня; 3) щоб вона легко виконувалася і не вимагала

складної техніки; 4) щоб вона задовольняла дитину, не втомлювала її, а давала їй приємність» [4].

Думки С. Русової, про те, що саме завдяки ручній праці формуються такі важливі якості особистості, як працелюбність, акуратність, сумлінність, прагнення до якості роботи і досконалості при її виконанні, вміння виявляти ініціативу, творчість, товариську взаємодопомогу перегукуються з думками представників європейської педагогічної думки. Зокрема, О. Саломон назвав п'ять конкретних завдань дитячої ручної праці, серед яких можна виділити і такі: 1) Заняття ручною працею укріплюють звичку до самостійності. Існуюча школа має занадто мало засобів для її розвитку. А на уроках ручної праці дітям ніхто не може допомогти, до того ж вони не бажають цієї допомоги, широ радіючи своїм успіхам. 2) Діти привчаються до порядку, акуратності, точності. Це можливе лише тоді, коли вони у змозі виконати роботи, що їм пропонуються у певному порядку і з необхідною точністю. До того ж шкода від безпорядку і неточності найбільш помітна саме у ручній праці [5].

Співзвучною до поглядів В. А. Лая, Е. Меймана, Г. Шаррельмана є думка дослідниці про те, що значення праці не в тому, щоб усю розумову (інтелектуальну) працю звести до фізичної, а в тому, щоб ручну працю зробити засобом, знаряддям розумової праці, щоб фізичну і розумову працю зробити джерелом цілісного розвитку особистості.

Таким чином, глибоко вивчивши усі новітні педагогічні течії і прогресивні погляди закордонних реформаторів Європи, С. Русова поставила завданням створення української національної системи освіти, нового типу школи, яка б відповідала найкращим передовим педагогічним принципам, але не розірвала б живого зв'язку з народним життям, з характерними рисами нашого культурного розвитку й громадського життя [6].

Продовжувачем ідей європейських та вітчизняних просвітителів, котрі бачили в праці основу життя людини, був Яків Феофанович Чепіга, видатний український педагог і психолог, чий творчий розквіт припадає на першу третину ХХ ст. У колі питань, які його цікавили, були складні проблеми створення національної освіти. Він був прихильником трудової школи і наголошував на тому, що праця має велике соціальне значення для виховання, тому треба її використовувати, починаючи з раннього дитинства.

Я. Чепіга був активним дослідником передового педагогічного досвіду, як вітчизняного, так і зарубіжного. Його цікавили і питання, пов'язані із значення та місцем дитячої праці у процесі навчання та виховання дитини. Свої міркування, щодо цієї проблеми Я. Чепіга висвітлював у таких статтях як «Проект української школи», «Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А. Фарія. (Бельгія)», «Азбука трудового виховання й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання», «Практична трудова педагогіка» та ін.

Так, описуючи досвід організації нової школи А. Фарія, Я. Чепіга

ззначав, що «ручній праці в Б'єржі надається не самостійне значення, а завше пов'язується вона з різноманітною розумовою і громадською діяльністю дитини, і цим значно збільшується виховна цінність ручної праці» [7]. Завдяки такому погляду на ручну працю і самі заняття набувають іншого змісту. «Ручна праця ... є цінним фактором фізичного й розумового виховання дитини. Окрім того, що вона задовольняє властиву дитині потребу в діяльності, вона розвиває також спостережливість і увагу дитини, розвиває дух ініціативи і творчості, сприяє розвиткові акуратності й точності і дає постійну можливість застосовувати на практиці різні знання (природничі науки, математика, фізична географія і т.д.), для яких ручна праця є реальним і живим засобом виявлення. Займаючись ручною працею, діти набувають у той же час умінь, таких потрібних у житті» [7].

Виходячи з цієї позиції, у «Проекті української школи» Я. Чепіга наголошує на обов'язковості використання дитячої ручної праці у навчальному процесі. «Жодної праці так не очевидна користь у школі, як ручної праці. Вона має всі дані, щоб стати в нашій школі головним рушієм в розумовому розвитку, а також сприяти збудженню й розвитку моральних і соціальних інстинктів» [8]. Саме ручну працю розглядає він як важливий чинник розвитку сильної особистості. У процесі занять формуються такі риси характеру як обережність, пильність, сумління, наполегливість, уважність, чесність, терпіння, самоволодіння і «свідомість поставлених цілей, і звичка захоплюватися метою, щоб досягти її через працю». Я. Чепіга наголошував на тому, що лише ті знання будуть міцними і усвідомленими, які «здобуваються у процесі власного досвіду, власної праці, коли вони пройшли через органи чуття й мозок» [8]. Ручна праця є важливим чинником естетичного, морального та розумового виховання дитини, формування дисциплінованості, її фізичного розвитку та здоров'я. Головне, щоб дитина працювала з любов'ю, а батьки і вчителі створювали необхідні умови для дитячої праці та враховували вік дитини.

Погляди Я. Чепіги на проблеми використання дитячої ручної праці у педагогічних цілях – це яскраве свідчення розвитку української педагогічної теорії та практики, яка багато в чому співзвучна прогресивним ідеям західноєвропейської педагогіки і становить сьогодні певний інтерес з огляду на сучасні проблеми вітчизняної освіти.

Отже, аналіз наукової спадщини вітчизняних педагогів початку ХХ століття засвідчує, що українська система освіти, що склалася у 20-ті роки, прийняла та адаптувала деякі реформаторські ідеї європейської педагогічної думки і була досить прогресивною для свого часу. Вона розвивалася не окремо, відсторонено, а активно запроваджувала передові педагогічні погляди, що внесло позитивні зрушення у весь подальший розвиток Української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зайченко І. В. Деякі проблеми розвитку української національної школи в педагогічній спадщині С. Русової / Зайченко І. В. // Вісник акад. пед. наук України. – 1993. – № 1. – С. 80–90.
2. Лубенец Т. Г. Педагогические беседы / Т. Г. Лубенец. – СПб., 1910. – С. 551.
3. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова. – Катеринослав, 1918. – 162 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. Кн. 2. / С. Русова. – К. : Либідь, 1997. – 318. – С. 18–119.
5. Ручной труд в общеобразовательной школе: Педагогическое значение и польза ручного труда, его история, современное развитие и состояние, практическая постановка и литература / сост. К. Ю. Цируль. – СПб., 1894. – С. 65–77.
6. Сухомлинська О. В. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки / Ольга Василівна Сухомлинська // Софія Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч України : матеріали Всеукраїнських педагогічних читань. – Чернігів, 1996. – Кн. 1 / відп. ред. Є. І. Коваленко. – 1996. – 59 с.
7. Чепіга Я. Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А. Фарія. (Бельгія) / Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. // Вибрані педагогічні твори : навчальний посібник / упор., науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОСВ», 2006. – С. 184–199.
8. Чепіга Я. Проект української школи / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 4. – С. 12–29.